

Filozófiai bug

2011

Az elsődleges filozófiai kérdésről van itt szó, hogy mi a filozófia, avagy posztmodern dumával szólva: minden igazságdiskurzus hatalmi szerkezet.

A jelenkori filozófia - mind az "analitikus", mind a "kontinentális" - jobbra antifilozófia. A tradicionalista kísérletek - "dialektikus materializmus", neotomizmus stb. - nem bizonyultak nagyon sikeresnek. A "nagy filozófiai rendszerek" elvéreztek. Elvéreztek, többek között a politikai liberalizmussal vívott küzdelemben.

*

A liberalizmus mint a kapitalizmus pozitív kifejeződése (hiszen van negatív és tragikus kifejeződése is) alig leküzdhető világnézeti és erkölcsi követelményeket állít föl. Figyeljük meg, hogy bár úgyszólván mindenki gyűlöli, mindenki defenzíven teszi ezt, és arra törekszik, hogy igazolja: habár elveti a liberalizmus némelyik (vagy akár a legtöbb) politikai (gazdasági, szociális, kulturális) következményét, azért nem fordul szembe az egyéni szabadsággal. Ezt ma még olyan, a korszellemmel annak idején merészen szembeszegülő szervezetek is megteszik, mint a katolikus egyház vagy az ortodox "kommunista" pártok. A szabadságra - hiába mondjuk, hogy ez sok tekintetben "nem valódi" szabadság - szüksége van a rendszernek. Sokan szavalják, hogy a tolerancia és a pluralizmus nem vezet szkepszishez és relativizmushoz, a gondolattörténeti tapasztalat ezt nem igazolja. Érthető, hogy a konzervatív jobboldal követeli, hogy a maga állítólag (valójában alig) antiszkeptikus és antirelativista álláspontjának IS legyen hely a világszemléleti dialógusban. (Ez az IS persze maga a relativizmus. A relativizmus alapján követelt világnézeti szupremácia pedig nem lehet más, mint teljesen irracionális.)

*

Szabadságnak tehát muszáj lennie, mert a szerződésre és a csak a piac által irányított, "önkéntes" munkavállalásra elengedhetetlenül szükség van: ehhez az kell, hogy a piacon szereplő minden személy (tőke- vagy munkaerő-tulajdonos) egyaránt jogalany legyen; az emberi lény közösségi létét nem a vérségi leszármazás, a rendi hovatartozás, a személyes függés, az úrtisztelet, a királyhűség, az egyháztagság stb. határozza meg, hanem a honpolgárság, amely valamely állam területén - törvényben rögzített kivételekkel - egyetemes. A minden egyénnek kijáró jogok terjedelme történetileg változó (a liberális államok a múltban ritkán voltak egyben demokráciák). De a jogalanyok közösségének a terjedelme filozófiailag és jogilag - a szabadelvű világkorszakban - adott: univerzális és a törvény előtt elvben egyenlő. Mi határozza meg azt, hogy ki is ez az emberi lény, akire a jogok vonatkoznak? A racionalitás,

amelynek politikai kifejezése egyrészt a jogképeség, másrészt a nyilvánosság. (A racionalitás el nem ismerése, mint régen a nők vagy a "színesek" esetében vagy ma a gyerekeknél és az elmebetegeknél, csak korlátozott, passzív jogokat tesz lehetővé, ők nem voltak - vagy ma sem - tagjai a jogalanyok egyetemének. Az "aktív", azaz politikai és szociális "jogok" a szó klasszikus értelmében nem jogok, hanem a közhatalmi részvétel aspektusai, ennyiben részei a jogállami alkotmányosságnak, de egyetemességük és számonkérhetőségük problematikus.) A jogfosztottság megállapítása a bizonyítás terhét az államra rója: az általános eset a jogok egyetemessége és a nyilvánosság korlátatlansága.

*

A szabadelvű világkorszak - a korai fölvilágosodástól, a németalföldi köztársaságtól máig, borúlátóbb nézetek szerint 1918-ig - alapproblémája tehát a racionalitás és a szubjektum.

Ennek a világkorszaknak a meghatározó teoretikusa Immanuel Kant, természetesen. Azt kereste, mint köztudomású, hogy az emberi megismerőképesség és ítélőerő megalapozza-e a racionalitást és a nyilvánosságot. Az általa föltételezett ismeretelméleti, esztétikai és erkölcsi megalapozást (megalapozhatóságot) a romantika óta bírálja a radikális antifilozófia, amelynek - az óriási eltérések mellett - a közös eleme, hogy a nyilvánosságban megjeleníthető racionalitás és szubjektivitás egyetemességét és közösségét illetően gyökeres kételyei vannak. A radikális antifilozófia ezeket a legjobb esetben is látszatnak vagy fölületnek nézi. Marxnál a dolgok (az áruk) is visszavezetendők a szubjektivitásra, az emberi tevékenységre; másoknál a szubjektivitás pusztá visszfénye olyan univerzáliáknak, mint a nyelv. Az elme és az elmén kívüli (ha egyáltalán megfogható "az elmén kívüli") közötti határ ide-oda tolódik.

"Az ember nem úr a saját házában" (a lélekben) - mondta ismeretesen Freud, a kései modernség mestere.

*

A szabadelvű világkorszak önértelmezése a XX-XXI. században kiegyezett az antifilozófiával, megpróbál együtt élni az alapjait illető radikális kétellyel; Marx, Nietzsche, Wittgenstein, Foucault elméleteit állami egyetemeken tanítják. A kor fönntartja a kanti hipotéziseket; igazolásuk tekintetében agnosztikusnak és szkeptikusnak mutatkozik. Sőt: olykor elismeri, hogy a megalapozhatatlannak tetsző egyéni szabadság alapvetően irracionális - ezt gondolják, amikor azt mondják: "érték" -, vagy lemond a filozófiáról, és az egyéni szabadságot a közjogi tradícióban, a kultúrában, az emberek "természetes" törekvéseiben és í. t. horgonyozza le. Szabadságot akarunk, mondják sokan, s ez bizonyítja, hogy az egyéni szabadság kívánatos, kellemes, jófej dolog, amelynek a védelme és folyamatos kiterjesztése erkölcsi tulajdonságból következtethető ki, az "emberi méltóságból". Ez pedig a

racionalitás embereknek tulajdonítása nélkül is szükségessé tenné az irántuk tanúsított tiszteletet, és elítélendővé a velük szemben alkalmazott önkényt (illegitim kényszert).

A radikális antifilozófia hosszú ostroma ugyan nem változtatta meg a világot, de elvágta a fölvilágosodás és a szabadelvűség genealógiai és logikai kapcsolatát. (Akkor is, ha ezt többen próbálják helyreállítani.) A kelet-európai konzervatívok ezt még nem vették észre, és a mai filozófiának hűvös "világosságot" vetnek a szemére - racionalista kritikai diskurzust, rendszeres rendbontást -, amely valamikor ellenségesen állt szemben a hagyomány meleg "sötétségével", amelyek fölött az örök csillagok hunyorognak A regény elmélete szerint. Pedig már Marx, Kierkegaard és Nietzsche "mélyszerkezete" sem aufklärta; a lokális jobboldal félreérti a kései modernséget, mert a helyi liberális vezércikkekből ítéli meg, bár ez utóbbiak álláspontja megrekedt valahol 1880-ban, a már akkor is anakronisztikus antifeudális/antiklerikális küzdelemben.

A filozófia és az uralkodó liberális paradigma viszonyát ez a genealógiai szakadás roppantul törékennyé teszi. A liberális attitűdöket helyeslő vagy - jobb híján - megengedő, de az antifilozófia ellenhagyományában fölnőtt gondolkodó: ellentmondásos figura. A kései modernség és a kései kapitalizmus közvetlen filozófiai apológiája - kulturálisan, nem elméletileg - elképzelhetetlen.

*

A "liberális filozófusok" általában nem liberálisok az elméleti műveikben. Honpolgároként többnyire (bár nem mindig és nem mind) azok. Ez jellemző a kései modernség természetére. A szabadelvű paradigmát nem haladta meg - a sztálini alkotmánytól kezdve a fenyegetően "ez önnek nem demokráciá?"-t ordító fideszes pártpropagandistákig mindenki, ha őszintétlenül is, de kalapot emel előtte -, de a kultúrája persze már rég nem az. A XXI. századdal megérkezett neomarxista, hiperradikális fordulat képviselői, akik mögött, mellett nincsen tömegmozgalom, amelynek az "organikus értelmisége" (Gramsci) lehetnének, úgyszintén a burzsoá állam intézményeiben - vagy a műkereskedelem, a könyvkiadás polgári intézményi hálózatában - húzódnak meg úgy-ahogy, addig, ameddig, szintén igényt tartanak a tolerancia és a pluralizmus jótéteményeire, habár a nyilvánosság liberális eszményét a legbrutálisabban tagadják. (Ezek a fejlemények Magyarországon nagyjából ismeretlenek, de a volt jugoszláv tagköztársaságokban, Lengyelországban, Romániában, a Baltikumban, Görög- és Törökországban nem.)

*

De a szintén ellentmondásos - a kapitalizmust a polgársággal szemben is, részlegesen antikapitalista (csak hitel- és kereskedelemellenes) retorikával akár, ám durva határozottsággal védő - jobboldal leszámol ezekkel a finomkodásokkal: amit "destruktívnak" (elsősorban nem elég hazafiasnak/nemzetinek), azaz szubverzívnek,

főlforgatónak érez, azt ki akarja szórni a felsőoktatás, a kutatás, a magaskultúra állami vagy államilag támogatott szervezeteiből. Ugyanakkor igényt tart a "demokratikus" (1945 óta ez egyben liberálist is jelent) besorolásra. Mindebben a leghagyományosabb módon a filiszterségre, a nyárspolgáriságra támaszkodik. A filozófia vagy a művészeti avant-garde, ugyebár, "érthetetlen", életidegen blabla.

*

A liberális menedék falai kidőltek, a radikális-kritikai filozófiának (művészetnek, társadalomtudománynak, egyebeknek) nincs otthona, még a múzeumi tárló mesterséges melegében se.